

**QO‘QON XONLIGI DAVRIDAGI XALQ SAN‘ATINING MADANIY
AHAMIYATI VA MUZEYLASHTIRISH MASALALARI**

Madraximova Gulshanoy Sotiboldieva

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi Milliy iftixor va harbiy
vatanparvarlik kafedrası professori

**КУЛЬТУРНОЕ ЗНАЧЕНИЕ НАРОДНОГО ИСКУССТВА В ЭПОХУ
КУКОНСКОГО ХАНСТВА И ВОПРОСЫ МУЗЕИЗАЦИИ**

Мадрахимова Гульшаной Сотiboldиевна

Профессор кафедры национальной гордости и воинского патриотизма
Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

**CULTURAL SIGNIFICANCE OF FOLK ART IN THE ERA OF THE
KUKON KHANATE AND THE ISSUES OF MUSEUMIZATION**

Madraxhimova Gulshanoy Sotiboldieva

Professor of the Department of National Pride and Military Patriotism of the
Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Annotatsiya: Ushbu maqolada **Qo‘qon xonligi davridagi xalq san‘atining madaniy meros sifatida ahamiyati va uni muzeylashtirish masalalari** haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, muzeylashtirish jarayonida mahalliy va xalqaro hamkorlikni o‘rni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: xalq amaliy san‘ati, muzeylashtirish, to‘qimachilik, dastgoh, , marmar, yog‘och, keramika, ipak, beqasam, banoras, shoyi, nimshoyi, atlas, adras, mato.

Аннотация: В статье рассматривается значение народного искусства периода Кокандского ханства как культурного наследия и вопросы его музеефикации. Также анализируется роль местного и международного сотрудничества в процессе музеефикации.

Ключевые слова: народно-прикладное искусство, музеефикация, текстиль, ткацкий станок, мрамор, дерево, керамика, шелк, бекасам, банорас, шойи, нимшойи, атлас, адрас, ткань.

Abstract: This article discusses the importance of folk art of the Kokand Khanate as a cultural heritage and the issues of its museumization. In addition, the role of local and international cooperation in the museumization process is analyzed.

Keywords: folk applied art, museumization, textiles, loom, , marble, wood, ceramics, silk, beqasam, banoras, shoyi, nimshoyi, atlas, adras, fabric.

Kirish. Madaniy meros turli tarixiy davrlarda doimo avlodlarning mafkuraviy taraqqiyotiga poydevor, bilimlar manbai, tarbiya va ta'lim vositasi bo'lib xizmat qilib kelgan. Xususan, asrlar davomida shakllangan o'zbek xalqining madaniy va moddiy merosi jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotida xalqlararo madaniy ko'prik vazifasini bajarishda ajralmas qismi hisoblanadi¹.

Mamlakatimizda muzeylar faoliyati va muzey ishini tizimli rivojlantirish bo'yicha belgilangan vazifalar doirasida bir qancha dasturlar qabul qilingan. Ularda xalqaro aloqalarni, o'zaro foydali hamkorlikni rivojlantirish, O'zbekistonda va xorijda keng ko'rgazma faoliyati orqali mamlakat boy tarixi, bugungi yutuqlarini dunyo jamoatchiligiga tanitish, muzeylarda saqlanayotgan noyob eksponatlarni jahon miqyosida targ'ib etish kabi vazifalarni amalga oshirish ko'zda tutilgan. Shuningdek, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev "...mamlakatimiz muzeylarida saqlanayotgan tarixiy eksponatlarni to'liq xatlovdan o'tkazish, har bir muzeyning katalogini yaratish lozim"², deya muzey kolleksiyalarini komplektlash mazkur sohadagi eng dolzarb vazifalardan ekanligini ta'kidlab o'tgandilar.

O'zbekiston tarixida Qo'qon xonligi yirik madaniy va siyosiy markazlardan biri sifatida alohida o'rin olgan. Xonlik davrida yaratilgan san'at, arxitektura, hunarmandchilik va adabiyotlar jahon madaniyatida o'ziga xos iz qoldirdi. Qo'qon xonligining san'ati, asosan, diniy va ijtimoiy hayotning chuqur tasviri va tahlilidir.

Qo'qon xonligi xalq amaliy san'ati, masalan, naqshli gilamlar, keramika buyumlar, to'qimachilik va zargarlik an'analari o'zining nafisligi va chiroyli ko'rinishga egaligi bilan ajralib turgan.

San'at va madaniyatning o'rni va tarixiy merosga qo'shgan hissasi, faqat estetik yoki bezak elementlari bilan cheklanmaydi. Ular o'sha davrning hayot tarzini, dunyoqarashini, iqtisodiy va ijtimoiy holatini, shuningdek, ilm-fan va diniy ta'limotlarning rivojlanishini ham yoritadi. Qo'qon xonligining san'ati nafaqat

¹ <https://yuz.uz/uz/news/yangi-ozbekistonda-moddiy-madaniy-meros-va-muzeylar-istiqboli>.

² Shavkat Mirziyoevning 2018 yil 28 dekabrda Oliy Majlis qonunchilik palatasiga qilgan Murojaatnomasi.

hududiy, balki butun markaziy Osiyo va Islom dunyosidagi madaniy merosni boyitdi.

Mazkur maqolada Qo‘qon xonligi san‘atini muzeylashtirish jarayonining ahamiyati, uning tarixiy, madaniy va ilmiy jihatlari yoritiladi. Qo‘qon xonligi san‘ati, uning asarlarini saqlash, tadqiq qilish va kelajak avlodlarga yetkazish bugungi kunda katta ahamiyatga ega. San‘atni muzeylashtirish, faqat tarixiy obidalarni saqlash emas, balki o‘sha davrning ijtimoiy, diniy, iqtisodiy va madaniy holatini chuqur tushunish imkoniyatini yaratadi.

Qo‘qon xonligi davridagi to‘qimachilik san‘atiga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak, ushbu san‘at turi nafaqat o‘zgacha naqshlar, balki matolarning yuqori sifatiga ham ega bo‘lib, xonlikning ijtimoiy hayotini aks ettirgan. Qo‘qon shahridagi ayollar tomonidan to‘qilgan gilamlar, matolar va kiyim-kechaklar, san‘atshunoslar tomonidan yuqori baholanadi. Bu to‘qimachilik buyumlari bir vaqtning o‘zida amaliy va estetik qiymatga ega bo‘lgan.

XIX asrda Qo‘qon xonligida abr gazlamalarini to‘qishda har xil ranglar ishlatilgan. Bu juda murakkab va ko‘p mehnat talab qiluvchi jarayon bo‘lib, undan asosan atlas to‘qishda foydalanganlar. Atlasning (arab-tekis, silliq) tanda ipi va arqog‘i ham tabiiy ipakdan to‘qilgan. Tanda ipi abrbandi usulida bo‘yalib, alohida ishlov berilgan. To‘rt tepkili atlas to‘rt tepkili dastgohda, sakkiz tepkili atlas sakkiz tepkili dastgohda to‘qilgan. Marg‘ilon atlasiga ehtiyoj katta bo‘lgan. XIX asr o‘rtalarida poytaxt bozorida 12 arshin atlas 7-8 rublga baholangan³.

Qo‘qon xonligi hunarmandchiligining rivojlanishida Marg‘ilon shahrida ishlab chiqarilgan ipak matolar alohida ahamiyatga ega bo‘lgan. Ayniqsa, Marg‘ilonda abr (forscha-bulut, bulutsimon) nusxali matolar engil, nafis va ranglarining tiniqligi bilan ajralib turgan⁴. Bundan tashqari, ipakdan beqasam, banoras, shoyi, nimshoyi, atlas, adras kabi matolar ham to‘qilgan. Matolarga gul bosishda tabiiy bo‘yoqlardan foydalanilgan. Qadimiy an‘analardan hisoblangan matoga qolip bilan gul bosish usuli saqlanib qolgan. Bu erda ishlab chiqarilgan adras tabiiy ipakdan, arqog‘i yo‘g‘on ipdan to‘qilgan. Arqog‘i ipi qalin bo‘lganligi sababli matoning yuzasida ko‘ndalang chiviqlar paydo bo‘lgan.

³ ЎзР МДА, И. 23- жамғарма, 1-рўйхат, 1398-иш, 1-в.

⁴ Исмоилова Ж. XIX–XX асрлар Марг‘илон либослари // Мозийдан садо. 2007. – № 3. – Б. 44. Ўша муаллиф: XIX аср охири– XX аср бошларида Фарг‘она водийсида ҳунармандчилик тараққиёти // «Фарг‘она водийси тарихи янги тадқиқотларда». Республика илмий анжуман материаллари. – Б. 272.

Xonlik aholisining asosiy mashgʻulotlaridan biri, yuqorida aytilganidek ipakchilik boʻlib, ipak va ipak matolar mamlakatning tashqi savdodagi asosiy mahsulotlaridan biri edi. XIX asr 60-yillari oxirlarida, Qoʻqon va Margʻilonning oʻzida toʻqqiz yuzga yaqin xonadon ipakchilik bilan shugʻullangan boʻlib, har bir oilada 1 tadan 3 tagacha toʻquv dastgohi bor edi⁵.

Qoʻqon xonligi xalq san'ati nafaqat Oʻzbekiston, balki butun Markaziy Osiyoning madaniy merosining muhim qismidir. Shu sababli, uni saqlash va muzeylashtirish jarayoni alohida ahamiyatga ega. Muzeylashtirish jarayoni ancha murakkab boʻlib bu yoʻnalishda bir muncha qiyinchiliklar va muammolar ham mavjud.

Muzeylashtirishning eng asosiy maqsadi - tarixiy san'at asarlarini saqlash va ularni keyingi avlodlarga yetkazishdir. Qoʻqon xonligining san'ati va madaniy merosi, oʻzining noan'anaviy me'morchiligi, naqshli buyumlari va amaliy san'ati bilan oʻziga xosdir. Bu san'at asarlari nafaqat estetik qiymatga ega, balki oʻz davri va mintaqaning diniy, ijtimoiy, va iqtisodiy hayotini aks ettiradi. Ushbu san'at asarlarini muzeylarda saqlash orqali ular kelajak avlodlarga oʻrganish va qadrlash imkoniyatini yaratadi.

Muzeylar orqali bu san'at asarlari ilmiy tadqiqotlar uchun ham muhim manbaga aylanadi. Tarixchilar, san'atshunoslar va arxeologlar bu asarlarni oʻrganish orqali oʻsha davrning madaniy va tarixiy jarayonlarini chuqur tushunishga yordam beradi. Shuningdek, muzeylashtirish san'at asarlarini yoʻqolishdan himoya qilish, oʻsha davrni oʻziga xos tarzda namoyish qilishga imkon yaratadi.

Hozirgi davrda Qoʻqon xonligiga oid **madaniy merosni himoya qilish boʻyicha koʻplab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda**. Qoʻqon xonligi san'atini muzeylashtirish nafaqat uni saqlash, balki madaniy merosni himoya qilishning bir shaklidir. Bu san'at asarlari nafaqat milliy, balki xalqaro ahamiyatga ega. Madaniy merosni saqlash jarayonida uni barqaror ravishda himoya qilish, zarur konservatsiya ishlari, ilmiy izlanishlar va texnologik yangiliklarni joriy etish zarur. Bu borada ilmiy tadqiqotlar olib borish, san'at asarlarini saqlash va ularning tarixini oʻrganish, ularning asl holatini tiklashda muhim ahamiyat kasb etadi.

⁵ Мадраҳимов З.Ш. Қўқон хонлигида савдо муносабатлари. Тарих фан. ном. дисс. ... – Тошкент: ЎзМУ, 2009. – Б. 35.

Muzeylar o‘z faoliyatini tashkil etishda tadqiqotlar olib borish, ilmiy konferensiyalar tashkil etish va xalqaro simpoziumlarga mezbonlik qilish orqali madaniy merosni global darajada tanitishga hissa qo‘shadi. Shuningdek, Qo‘qon xonligi davridagi xalq san‘atini jahon madaniyati rivojida o‘z o‘rnini borligini ta’kidlash zarur.

San‘at asarlarini muzeyda saqlash, texnik jihatdan murakkab jarayon bo‘lib, ko‘plab qiyinchiliklarga duch keladi. Qo‘qon xonligi san‘ati ko‘plab tabiiy materiallardan, masalan, g‘isht, marmar, yog‘och, keramika va boshqa organik va noorganik materiallardan ishlab chiqarilgan. Bu materiallar vaqt o‘tishi bilan eskirishi, zarar ko‘rishi yoki degradatsiyaga uchrashi mumkin.

Qo‘qon xonligi san‘atini muvaffaqiyatli muzeylashtirish va saqlash uchun mahalliy va xalqaro hamkorlikning o‘rni katta. Mahalliy tarixchilar, san‘atshunoslar, arxeologlar va konservatorlar bilan hamkorlik qilish, san‘at asarlarini saqlash bo‘yicha ko‘plab tajriba va ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishga imkon beradi. Mahalliy jamoalar bilan ishlash orqali san‘at asarlarini saqlashning ijtimoiy ahamiyatini oshirish mumkin.

Xalqaro hamkorlik ham juda muhimdir. Xalqaro tashkilotlar, masalan, UNESCO, ICOM⁶ (Xalqaro Muzeylar Kengashi) va boshqa madaniy merosni saqlashga qaratilgan tashkilotlar bilan hamkorlik Qo‘qon xonligi san‘ati muzeylashtirilishida katta ahamiyatga ega. Xalqaro tajriba almashish va ilmiy izlanishlar orqali san‘at asarlarini saqlash innovatsion texnologiyalarni joriy qilish, global miqyosda san‘at asarlarini tanitish imkoniyatlarini yaratadi.

Qo‘qon xonligi san‘atini muzeylashtirishning asosiy yo‘nalishlari:

Qo‘qon xonligi san‘ati muzeylashtirilganda, uning boy merosini saqlash va kelajak avlodlarga yetkazish uchun bir nechta asosiy yo‘nalishlar mavjud.

*Birinchi*dan muzeyda interaktiv yondashuv zarur: Muzeyda arxitektura obidalarining haqiqiy 3D tasvirlarini yoki modelini yaratish, tomoshabinlarga ularni yaqindan ko‘rish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, bu obidalarni virtual turlar yordamida interaktiv tarzda namoyish qilish mumkin.

*Ikkinchi*dan Qo‘qon xonligining xalq amaliy san‘ati o‘zining xilma-xilligi bilan mashhur. Keramika, to‘qimachilik va naqshli buyumlar Qo‘qonning madaniy

⁶ ICOM (International Council of Museums, ingl. ICOM) – nodavlat kasbiy xalqaro tashkilot 1946 yilda Parijda (Fransiya) tashkil topgan. <https://islomkarimov.uz/uz/news/ozbekistonda-muzeylar-ishining-hozirgi-holati-va-rivojlanish-istiqbollari-masalasiga-bagishlangan-davra-suhbati-bolib-otdi>.

hayotida katta ahamiyatga ega. Bu asarlarni muzeyda saqlash va namoyish qilish uchun turli usullarni qo'llash mumkin.

Qo'qonning to'qimachilik san'ati nafaqat amaliy, balki estetik jihatdan ham yuksak baholangan. To'qilgan gilamlar, matolar va kiyimlar, shuningdek, qadimiy naqshlar bilan bezatilgan buyumlar muzeyda alohida ekspozitsiyalarni tashkil etish uchun muhim manbalar hisoblanadi.

Uchinchidan Qo'qon zargarlik buyumlari, misol uchun, oltin, kumush va boshqa metallarni ishlash orqali yaratilgan nafis bezaklar, taqinchoqlar va qurollar hamda metall buyumlar muzeylarda namoyish etilishi mumkin.

Xulosa. Qo'qon xonligi san'ati va madaniyatini muzeylashtirish jarayoni madaniy, ilmiy va iqtisodiy jihatdan katta ahamiyatga ega. Bu jarayonni davom ettirish, san'at asarlarini saqlash va madaniy merosni kelajak avlodlarga yetkazish uchun saqlash va konservatsiya ishlarini modernizatsiya qilish zarur. Mahalliy va xalqaro hamkorlikni kengaytirish, yangi muzeylar tashkil etish va turizmni rivojlantirish Qo'qon xonligi san'ati va madaniyatini dunyo miqyosida tanitishga va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Shavkat Mirziyoevning 2018 yil 28 dekabrda Oliy Majlis qonunchilik palatasiga qilgan Murojaatnomasi.
2. <https://yuz.uz/uz/news/yangi-ozbekistonda-moddiy-madaniy-meros-va-muzeylar-istiqboli>.
3. O'zR MDA, I. 23- jamg'arma, 1-ro'yxat, 1398-ish, 1-v.
4. Ismoilova J. XIX–XX asrlar Marg'ilon liboslari // Moziydan sado. 2007. – № 3. – B .44. O'sha muallif: XIX asr oxiri– XX asr boshlarida Farg'ona vodiysida hunarmandchilik taraqqiyoti // «Farg'ona vodiysi tarixi yangi tadqiqotlarda». Respublika ilmiy anjuman materiallari. – B. 272.
5. Madrahimov Z.Sh. Qo'qon xonligida savdo munosabatlari. Tarix fan. nom. diss. ... – Toshkent: O'zMU, 2009. – B. 35.
6. <https://isлом Karimov.uz/uz/news/ozbekistonda-muzeylar-ishining-hozirgi-holati-va-rivojlanish-istiqbollari-masalasiga-bagishlangan-davra-suhbati-bolib-otdi>.